

JUNG-LEXICON

Andrew Samuels, Bani Shorter, Fred Plaut

Jung-lexicon

*Een verklarend overzicht van termen
uit de analytische psychologie*

LEMNISCAAT ROTTERDAM

Vertaling: Maurits Dinger

Omslagontwerp: Pieter Kers

Nederlandse rechten Lemniscaat b.v. Rotterdam 2001

ISBN 90 5637 054 5

© Andrew Samuels, Bani Shorter and Alfred Plaut 1986

Oorspronkelijke titel: *A Critical Dictionary of Jungian Analysis*

Oorspronkelijke uitgever: Routledge & Kegan Paul Ltd., Londen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Bindwerk: Kramer Boekbinders, Apeldoorn

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Inhoud

Inleiding	7
Verklarend overzicht van termen uit de analytische psychologie	13
Literatuur	233
Lijst van opgenomen begrippen	
241	

Inleiding

Sinds de dood van C.G. Jung in 1961 is de belangstelling voor de analytische psychologie en het werk van degenen die haar hebben beoefend en ontwikkeld, sterk toegenomen. Met de jungiaanse terminologie zijn echter veel lezers niet vertrouwd, vandaar dat veel boeken over analytische psychologie voorzien zijn van verklarende woordenlijsten of van een lijst met definities van de termen die Jung zelf hanteerde. Maar deze verklarende woordenlijsten maken gebruik van Jungs eigen woorden; ze zijn ontleend aan de definities zoals die zijn gegeven in *Psychologische typen*, aan zijn autobiografie *Herinneringen dromen gedachten*, of aan Jungs geschriften die door een van zijn volgelingen zijn gepresenteerd (bijvoorbeeld Jaffé's gedenkboek *C.G. Jung Bild und Wort*). Dit geldt bijvoorbeeld voor Storrs Jung: *Selected Writings* en de bloemlezing *Jungian Analysis*, samengesteld door M. Stein.

Men mag veronderstellen dat verklarende woordenlijsten die gebaseerd zijn op Jungs exacte woordgebruik, niet voldoen aan de vereisten voor vertaling en samenvatting. Misschien is het niet terecht te verwachten dat wat normaal gesproken een toevoeging is aan een boek met een bepaald thema, voldoet aan deze algemene educatieve functie. Angst voor een verkeerde interpretatie kan ook een rol hebben gespeeld bij een korte uitleg van termen met meerdere betekenissen.

Zij die meer willen weten over de taal van de psychoanalyse, kunnen terecht bij Laplanche en Pontalis' *The Language of Psychoanalysis* of bij Rycrofts *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*. Deze boeken zijn inspiratiebronnen voor het huidige werk – het eerste vanwege zijn encyclopedisch, wetenschappelijk en historisch perspectief, het tweede omdat het inspiratie en verantwoording in zich verenigt.

Sinds Jungs dood heeft de analytische psychologie niet stilgestaan en uit een verklarende woordenlijst moet zeker blijken hoe postjungiaanse schrijvers de begrippen van Jung hebben aangepast, geamendeerd of ter discussie

sie gesteld. Een zekere mate van erkenning van bezwaren tegen en parallellen met de psychoanalyse is evenzeer wenselijk.

In veel opzichten weerspiegelt de woordenlijst een wereldwijde trend in de manier waarop de aandacht verschuift van Jungs esoterische belangstelling naar dat deel van zijn gedachtegoed dat een verrijking vormt van een menselijke psychologie, en het therapeutisch streven in het algemeen onderbouwt. In alle helpende beroepen is de klinische status van de analytische psychologie verhoogd. Het aantal jungiaans georiënteerde therapeuten is enorm toegenomen en de academische belangstelling die aan het werk van Jung wordt besteed, is veel groter dan voorheen. Deze trend wordt bijvoorbeeld in Engeland zichtbaar door het aantal analytisch psychologen dat benoemd is als consulterend psychiater of als psychotherapeut bij de *National Health Service*. Hetzelfde geldt voor andere westerse landen.

Deze ontwikkeling wordt geïllustreerd door de toename van het aantal boeken van of over Jung op de literatuurlijsten van trainingsprogramma's. Het aantal gespecialiseerde opleidingsprogramma's rond psychotherapie en counseling neemt toe, en studenten die aan dergelijke programma's deelnemen, hebben behoefte aan een woordenboek als dit. Ook psychoanalytici in opleiding moeten kunnen beschikken over basisinformatie, evenals studenten psychologie, sociaal werk, counseling, theologie en antropologie. Hopelijk vinden ook gekwalificeerde praktijkbeoefenaars, waaronder psychiaters, baat bij dit boek. De auteurs willen tevens wetenschapsmensen en diegenen die Jung om persoonlijke redenen lezen, graag de mogelijkheid bieden een accuraat naslagwerk te raadplegen dat samenvattingen geeft en moeilijke begrippen uitlegt.

Wat maakt het moeilijk om Jung te begrijpen? Jung is een empirisch denker en zijn soms bewust vermijden van zuivere logica leidt tot verwarring bij de lezer. In feite berust Jungs intellectuele ontwikkeling op intuïtieve en voorlopige inzichten, die in diverse contexten vaak op uiteenlopende manieren worden uiteengezet.

Soms zijn Jungs geschriften het best te begrijpen als een stroom van beelden die het uitgebreide gebruik van analogie nodig maken. In essentie komt het erop neer dat Jung een soort denker is die een standpunt nooit helemaal verlaat. In tegenstelling tot Freud onderneemt hij geen substantiële (en officiële) pogingen om zijn denken te herzien; hij geeft er de voorkeur aan eerdere formuleringen te gebruiken als een springplank voor latere. Als Jung

daadwerkelijk zijn boeken en artikelen herziet, dan doet hij dat door er meer recent materiaal in te verwerken (bijvoorbeeld GW 4, par. 693-744).

Jung is een kind van zijn tijd. In sommige gevallen betekent dit dat hij de culturele en conceptuele benadering van zijn tijd deelt. Hij heeft bijvoorbeeld de neiging zijn gedachten in paren van TEGENSTELLINGEN te ordenen. Hij brengt ze met elkaar in conflict en combineert ze al naar gelang de context, en slaagt er zo in een nieuwe synthese te produceren. Deze hege-
liaanse methodologie is in toenemende mate anachronistisch. Het hedendaagse paradigma is beweeglijker, georiënteerd op relaties en feedback, met zin voor methode. Het benoemen van hypothetische krachten en elementen, opgevat als actuele componenten van een structuur – een kenmerk van het denken van de late negentiende en vroege twintigste eeuw – klinkt ons ook vreemd in de oren. Een dergelijke reïficatie (of wezenlijke abstractie) als ‘ENERGIE’ is daar een goed voorbeeld van.

Daarbij komt nog dat Jung sterke persoonlijke antipathieën koestert. Omdat hij gelooft in de ‘subjectieve factor’ (de onvermijdelijke invloed van de persoonlijkheid op ideeën) verschaft zijn eigen levenservaring vaak het ruwe materiaal voor zijn theoretische formuleringen. Hoewel hij dit beschouwt als ‘empirisch’, neemt hij door zijn persoonlijke inbreng soms tamelijk extreme standpunten in (omtrent genderrollen, bijvoorbeeld).

Zo nu en dan zijn er vertaalproblemen geweest die het begrip bemoeilijken. Deze worden in de woordenlijst alleen genoemd als ze relevant zijn. De problemen lijken hier minder groot te zijn dan bij de psychoanalyse, misschien vanwege Jungs grondige en ideomatische beheersing van het Engels. De vertaler van de *Collected Works* had een mondelinge overlevering van Jungs uitleg van zijn ideeën in het Engels tot zijn beschikking, naast bepaalde lezingen en artikelen die in het Engels zijn gehouden en/of geschreven.

Elke belangrijke definitie omvat verscheidene hoofdpunten, en doorverwijzingen worden in kleine hoofdletters aangegeven. De hoofdpunten zijn: de betekenis of betekenissen van een term; de oorsprong en de plaats ervan in Jungs denken; verschillen tussen analytische psychologie en psychoanalyse als dezelfde of soortgelijke termen worden gebruikt; veranderingen in het gebruik van een term binnen het veld van de analytische psychologie; kritisch commentaar waar dat van toepassing is; citaten en referenties. Bibliografische referenties zijn achter in het boek bijeengebracht.

Tenzij anders vermeld zijn de referenties naar Jungs geschriften naar zijn *Gesammelte Werke* (GW), uitgegeven door Walter Verlag, Olten, dan wel de *Collected Works* (CW), uitgegeven door Routledge & Kegan Paul, Londen, en Princeton University Press. Ze worden aangeduid met deel- en paragraafnummers. [Waar dat van toepassing is wordt tevens verwezen naar de betreffende pagina's in de Nederlandse vertalingen van Jungs werk. Dit kunnen deelnummers zijn van het *Verzameld Werk in tien delen* (VW ; de vertaling van het zogenaamde *Grundwerk*), dan wel afzonderlijke boektitels.] De auteurs hebben getracht de oriëntatie van schrijvers van wie de namen misschien niet bekend zijn, aan te geven als deze niet blijkt uit de context. Een schrijver wiens interessesfeer niet wordt genoemd, is een analytisch psycholoog.

Het kan nuttig zijn iets te zeggen over wat buiten het bestek van dit boek valt. De auteurs hebben zich, voor zover dat mogelijk was, beperkt tot de discipline van de analytische psychologie en tot woorden met een psychologische strekking. Tevens hebben ze geen poging gedaan de basisterminologie van de psychodynamica of de psychoanalyse te omvatten. Zoals eerder vermeld zijn verscheidene psychoanalytische termen opgenomen, met name waar deze de analytische psychologie overlappen, als er een uitzonderlijk scherpe divergentie heeft plaatsgevonden die mogelijk van historisch belang is, of als het nuttig kan zijn voor de lezer om ze te vergelijken.

De woordenlijst omvat:

- (a) termen en ideeën die voornamelijk door Jung zijn geïntroduceerd of ontwikkeld (bijvoorbeeld INDIVIDUATIE);
- (b) termen en ideeën die algemeen gebruikt worden door de psychoanalyse, maar op een bijzondere manier door Jung (bijvoorbeeld SYMBOOL);
- (c) gewone woorden die door Jung op een bijzondere manier worden gebruikt (bijvoorbeeld HEELHEID);
- (d) belangrijke woorden die door andere analytisch psychologen zijn geïntroduceerd en ontwikkeld (bijvoorbeeld EGO-ZELF-AS). In het algemeen is dergelijk materiaal alleen opgenomen als het in een bepaalde fase in het Engels is verschenen;
- (e) psychoanalytische termen (voor zover toegelaten conform de overwegingen in de vorige paragraaf – bijvoorbeeld PROJECTIE).

Een andere manier voor de lezer om zich te oriënteren is de volgende. Sommige trefwoorden spreken over Jungs ethos of ideologie (bijvoorbeeld REDUCTIEVE EN SYNTHETISCHE METHODEN). Andere behandelen thema's die centraal staan in de analytische psychologie (bijvoorbeeld INCEST). Weer andere slaan op belangrijke theoretische ideeën van Jung (bijvoorbeeld ARCHETYPE). Tenslotte worden technische termen speciaal gedefinieerd (bijvoorbeeld PERSONA).

Men doet er goed aan te beseffen dat in de analytische psychologie, net als in de psychoanalyse, drie hoofdlijnen met elkaar verweven zijn: een speurtocht naar en verkenning van onbewust leven, een hoeveelheid theoretische kennis, en een behandelmethode.

Elke discipline brengt haar eigen terminologie voort en de dieptepsychologie vormt daarop geen uitzondering. Het is te hopen dat door het uitleggen van de betekenis die besloten ligt in het jargon, de terminologie tot leven komt. Want woorden en ideeën zijn levend; ze groeien, geraken in verval, veranderen. Ze verbinden mensen met elkaar en ze veroorzaken scheuring. Ze kunnen getuigen voor de psyche, maar haar ook schade toebrengen.

Het zijn de gemeenschappelijke en contrasterende ervaringen van de auteurs, als analytici, leraren en schrijvers, die hen ertoe gebracht hebben dit boek te schrijven. Hun eigen worsteling met het geschreven woord van Jung maakt deel uit van hun motieven. Onder het oppervlak van een serieuze didactische onderneming ligt dus een basis van medeleven met hen die zich inspannen om te begrijpen.

Verklarend overzicht van termen uit de
analytische psychologie

A

aanpassing

Het omgaan met, tot een vergelijk komen met, en het evenwicht tot stand brengen tussen interne en externe factoren. Dient onderscheiden te worden van conformisme; is een vitaal aspect van INDIVIDUATIE.

Volgens Jung is het mislukken van aanpassing een definitie van NEUROSE. Soms drukt dit zichzelf uit in de externe realiteit; soms in termen van interne realiteit. In de ANALYSE dienen de externe problemen eerst aangepakt te worden, om zo de persoon vrij te maken om diepliggende en drukkende innerlijke thema's onder ogen te zien. Jung maakt duidelijk dat aanpassing *op zichzelf* ook doet denken aan een balanceren tussen de behoeften van zowel de interne als de externe wereld, die tamelijk uiteenlopende eisen aan iemand kunnen stellen. Het komt wel voor dat in het begin van een analyse de aanpassing die de persoon voor zichzelf heeft bereikt te niet wordt gedaan; maar later kan hij inzien dat dit noodzakelijk is geweest, omdat de vorige aanpassing niets opleverde en met te veel inspanning werd bereikt.

Er zijn veel manieren van aanpassing, variërend van persoon tot persoon, overeenkomstig de TYPOLOGIE. Maar een excessieve afhankelijkheid van een bepaalde aanpassingsstrategie, of een onevenredige gerichtheid op het willen voldoen aan hetzij de verlangens van de interne, hetzij die van de externe wereld, kan ook als neurotisch worden bestempeld.

De term 'aanpassing' verwijst ook naar de spanning tussen persoonlijke en COLLECTIEVE eisen. Jung meent in dit verband dat dit afhankelijk is van individu tot individu; sommige mensen hebben er behoefte aan meer 'persoonlijk' te zijn, andere meer 'collectief' (CW 7, par. 462 / VW 3, p. 31, 39). Zie ONBEWUSTE. Een goede illustratie van de onderlinge verwevenheid van interne en externe, persoonlijke en collectieve eisen is te vinden in relaties. Men kan de aanpassing aan iemands huwelijkspartner op al die niveaus bekijken.

Is aanpassing gelijk te stellen met 'normaal zijn'? Over de 'normale' persoon schrijft Jung dat een dergelijke 'gelukkige mengeling van karakter [...] ideaal' is en een 'zeldzaam verschijnsel' (GW 7, par. 80). Een dergelijk standpunt komt overeen met dat van Freud, die 'normaliteit' als een 'ideale fictie' beschrijft (1937).

abaissement du niveau mental

Een ontspanning en een ongeremd loslaten van psychische remmingen; een gereduceerde intensiteit van BEWUSTZIJN, gekenmerkt door afwezigheid van concentratie en aandacht; een toestand waarin onverwachte inhouden kunnen opduiken vanuit het ONBEWUSTE. De term is voor het eerst gebruikt door Jungs leraar, de Franse professor Pierre Janet, om er de symptomatologie van hysterie en andere psychogene neurosen mee te verklaren (zie NEUROSE). In zijn vroegere werk met de WOORDASSOCIATIE TEST is Jung in staat geweest hetzelfde fenomeen te observeren bij het spontaan in het bewustzijn te voorschijn komen van inhouden die verbonden zijn met persoonlijke complexen (zie COMPLEX). Nadien gebruikt hij de term om een randvoorwaarde te beschrijven voor de beginnende bewustwording van bepaalde onbewuste inhouden. Hij onderkent het als een belangrijke toestand die bevorderend werkt voor het optreden van spontane psychische fenomenen. Vandaar dat deze toestand, hoewel hij zich doorgaans onvrijwillig voordoet (zoals bij gevallen van GEESTESZIEKTE), ook bewust gecultiveerd kan worden als voorbereiding tot ACTIEVE IMAGINATIE.

In zulk een toestand wordt het spel van TEGENSTELLINGEN, dat doorgaans door het beperkende EGO onder controle wordt gehouden, helemaal losgelaten; daarom bewerkstelligt ieder *abaissement du niveau mental* een relatieve omkering van waarden. Een dergelijke verlaging van de bewustzijnsdrempel is ook karakteristiek voor de effecten van bepaalde geneesmiddelen. Jung meent dat de toestand 'tamelijk nauwkeurig overeenkomt met die primitieve bewustzijnstoestand waarin mythen oorspronkelijk werden gevormd' (GW 9/I, par. 264 / VW 2, p. 186) (zie PRIMITIEVEN; MYTHE).

Negatieve mogelijkheden die zich tijdens een *abaissement du niveau mental* kunnen voordoen hebben te maken met het ontstaan van latente psychotische tendenties.

Daarom is het niet noodzakelijkerwijs een goedaardige toestand, noch een toestand die bevorderd dient te worden, tenzij er van de kant van het ego voldoende sterkte is, niet alleen om bij de ontmoeting met het onbewuste te kunnen standhouden, maar ook om te doen wat nodig is voor een INTEGRATIE van de archetypische symboliek die zou kunnen doorbreken (zie ARCHETYPE; INFLATIE; BEZETENHEID; SYMBOOL).

De beelden die tijdens zo'n toestand worden geproduceerd vertonen discontinuïteit, zijn fragmentarisch, onthullen analoge formaties, brengen

oppervlakkige ASSOCIATIES met zich mee van verbale, auditieve of visuele aard, en er kan sprake zijn van condensatie, irrationele expressie en verwarring. Net als dromen zijn zulke fantasieën niet noodzakelijk sequentieel; evenmin lijken ze in het begin doelgerichte symbolische inhoud te onthullen. Door psychische inhouden die doorgaans worden onderdrukt, waarneembaar te maken, kan de APPERCEPTIE worden verrijkt, maar er is geen garantie dat deze inhouden deel gaan uitmaken van de algemene oriëntatie van het bewustzijn. Daarvoor zijn REFLECTIE EN ANALYSE nodig. In zo'n toestand kan iemand gedissocieerd raken en niet meer in staat zijn om zich bewust te heroriënteren.

Jung schrijft dat een afname van de spankracht van het bewustzijn subjectief als lusteloosheid wordt gevoeld, als knorrigheid en neerslachtigheid, doordat men niet meer de ENERGIE kan opbrengen die nodig is voor de taken van het ego. Men meent dat een dergelijke toestand overeenkomt met wat primitieve volken aanduiden als 'VERLIES VAN ZIEL'. *Abaissement du niveau mental* beschrijft een psychische toestand, los van waardoor die toestand zou kunnen zijn ontstaan.

actieve imaginatie

Jung gebruikt de term in 1935 om een proces te beschrijven van dromen met open ogen (CW 6, par. 723n; zie ook *Analytische psychologie*, p. 217vv). Men begint met zich te concentreren op een specifiek punt, een stemming, beeld of gebeurtenis, en laat vervolgens een keten van geassocieerde FANTASIEËN zich ontwikkelen en geleidelijk aan een dramatisch karakter aannemen. Daarna gaan de beelden een eigen leven leiden en zich volgens hun eigen logica ontwikkelen. Bewuste twijfel moet overwonnen worden en alles wat vervolgens het bewustzijn te binnen valt, moet in aanmerking worden genomen.

Psychologisch gezien schept dit een nieuwe situatie. Inhouden die voorheen niet met elkaar in verband stonden, worden min of meer helder en duidelijk. Aangezien gevoel wordt gewekt, wordt het bewuste EGO gestimuleerd om sneller en directer te reageren dan het geval is bij DROMEN. Jung meent dat daardoor de rijping versneld wordt, omdat de beelden die zich voordoen tijdens actieve imaginatie aan dromen voorafgaan.

Actieve imaginatie moet worden onderscheiden van dagdromen, wat min of meer iemands eigen verzinsel is en meer aan de oppervlakte blijft van de persoonlijke en dagelijkse ervaring. Actieve imaginatie is het tegenover-

gestelde van een bewust bedenksel. Het drama dat wordt opgevoerd blijkt ‘participatie te willen afdwingen van de toeschouwer. Een nieuwe toestand ontstaat waarin ONBEWUSTE inhouden worden vertoond in wakende toestand’ (CW 14, par. 706). Jung vindt hierin het bewijs voor de werkzaamheid van de TRANSCENDENTE FUNCTIE, dat wil zeggen, een samenwerking tussen bewuste en onbewuste factoren.

Wat te voorschijn komt kan op verscheidene manieren worden behandeld. Het proces van actieve imaginatie op zichzelf kan een positief en vitaliserend effect hebben, maar de inhoud kan (net als bij een droom) ook geschilderd worden (zie SCHILDEREN). Patiënten kunnen worden aangemoedigd hun fantasieën op te schrijven, om hun volgorde te kunnen vaststellen op het moment dat ze plaatsvinden, en zulke verslagen kunnen dan ter INTERPRETATIE worden ingebracht in de ANALYSE.

Jung beweert echter dat het gefantaseerde BEELD alles bezit wat nodig is voor zijn verdere ontwikkeling en transmutatie in het psychische leven. Hij waarschuwt voor contact van buitenaf bij de beoefening van actieve imaginatie; hij vergelijkt deze met het proces van de alchemie, dat een ‘hermetisch afgesloten vat’ nodig heeft (zie ALCHEMIE). Hij is er geen voorstander van actieve imaginatie lukraak of bij iedereen toe te passen; hij meent dat dit het meeste nut heeft in latere stadia van de analyse, wanneer het objectiveren van beelden dromen kan vervangen.

Zulke fantasieën vragen om de medewerking van het bewuste leven. Actieve imaginatie kan een NEUROSE helpen genezen, maar heeft alleen succes als ze wordt geïntegreerd en geen substituut wordt voor, of een ontsnappen aan, de moeizame arbeid van het bewuste leven. In tegenstelling tot dromen, die men passief beleeft, vergt dit proces van actieve imaginatie een actieve en creatieve participatie van het EGO (zie Weaver, 1964; Watkins, 1976; Jaffé, 1979).

Deze methode om inhouden die direct onder het drempel van het onbewuste liggen, tot bewustzijn te brengen, is niet zonder psychologisch risico (zie *ABAISSEMENT DU NIVEAU MENTAL*). Jung heeft zich voornamelijk op drie van dergelijke risico’s geconcentreerd: (1) dat de patiënt gevangen blijft in de cirkel van zijn eigen complexen, waardoor het proces steriel blijkt te zijn; (2) dat de patiënt zich laat bedriegen door de uiterlijke schijn van de fantasieën en hun vraag om confrontatie negeert; (3) dat de onbewuste inhouden zo’n hoog ENERGIE-niveau hebben dat ze, als hun een uitlaatklep wordt verschaft, bezit nemen van de persoonlijkheid (zie INFLATIE; BEZETENHEID).

affect

Synoniem met emotie; een gevoel van voldoende intensiteit om nerveuze onrust of andere psychomotorische verstoringen te veroorzaken. Men heeft controle over zijn gevoel, terwijl het affect ingaat tegen de wil en alleen met moeite kan worden onderdrukt. Een explosie van affect overvalt het individu en neemt het EGO tijdelijk over.

Onze emoties overkomen ons; een affect verschijnt op het punt waarop onze AANPASSING het zwakst is en laat tegelijkertijd de reden van deze zwakte zien. Deze hypothese staat centraal in Jungs eerste experimenten met de WOORDASSOCIATIE-TEST. Een aanwijzing voor het ontdekken van een COMPLEX is een reactie die met affect is beladen. Een affect onthult de plaats en de kracht van psychologische waarden. De mate van psychisch letsel wordt aangegeven door het affect dat wordt opgewekt als de pijnlijke plek wordt geraakt (zie ASSOCIATIE).

afreageren

Een dramatisch naspelen van een traumatische gebeurtenis, de emotionele herhaling ervan in wakende of hypnotische toestand, een ontboezeming, een navertellen waardoor 'de emotionaliteit van de traumatische beleving geleidelijk [wordt] afgezwakt, totdat de storende invloed verdwenen is' (CW 16, par. 262 / VW 1, p. 86).

Het gebruik van afreageren ligt in de lijn van Freuds TRAUMA-theorie en vroege psychoanalytische experimenten. Jung verschilt wel van mening met Freud over de effectiviteit van het afreageren. Twijfels over de doeltreffendheid hebben geleid tot een verdere uitwerking van Jungs eigen methode en verheldering van de rol die overdracht speelt bij de behandeling (zie ANALYTICUS EN PATIËNT).

Op zichzelf gebruikt (door middel van suggestie, of in de zogenaamde catharsische methode), vindt Jung het afreageren ontoereikend, nutteloos en zelfs schadelijk (zoals later ook Freud). Hij bepaalt de INTEGRATIE van de DISSOCIATIE die met het trauma verbonden is geweest, als doel van de behandeling, in plaats van het afreageren ervan. Dit herbeleven kan, in zijn ogen, het bipolaire aspect van de NEUROSE onthullen, zodat iemand weer contact kan krijgen met de positieve of prospectieve inhoud van het COMPLEX om zo het AFFECT onder controle te krijgen. De manier waarop dit kan worden gerealiseerd is volgens Jung gelegen in de relatie met de therapeut,

een relatie die de bewuste persoonlijkheid van de patiënt voldoende versterkt, zodat het autonome complex onderworpen wordt aan de autoriteit van het EGO.

Afreageren is een vorm van UITWERKEN (*enactment*), beschikbaar in de ANALYSE. Het is van centraal belang in sommige andere therapieën (bijvoorbeeld *Primal therapy*).

afweermechanismen van het zelf zie ZELF.

ageren (*acting out*)

Jungs concept van INFLATIE is tot op zekere hoogte te vergelijken met Freuds gebruik van de term ‘acting out’ waarbij ‘het subject, in de greep van onbewuste wensen en verlangens, deze in het nu herbeleeft met een gevoel van directheid, versterkt door zijn weigering de bron en de repeterende aard ervan te onderkennen’. (Laplanche en Pontalis, 1980). Hier zien we, zoals in gevallen van IDENTIFICATIE met een ARCHETYPE, het dwangmatige, gedreven en repeterende karakter van gedrag dat ongedifferentieerd is en nog niet onderworpen aan de controle van het EGO. Een dergelijke afwezigheid van gezag van het ego komt altijd voort uit een fundamentele weigering of onvermogen om het bestaan van de motiverende kracht te erkennen; zodoende wordt de bewuste gewaarwording omzeild. De symbolische aard van het binnendringen van psychische inhoud wordt genegeerd (zie UITWERKEN, INCEST).

alchemie

Volgens Jung kan de alchemie – vanuit een symbolisch, niet vanuit een wetenschappelijk oogpunt – beschouwd worden als een van de voorlopers van het moderne onderzoek naar het ONBEWUSTE, en vooral van de analytische belangstelling voor de TRANSFORMATIE van de persoonlijkheid. De alchemisten projecteerden hun innerlijke processen in datgene waarmee ze bezig waren, en terwijl ze hun veelzijdige handelingen uitvoerden ondergingen ze diepe, hartstochtelijke emotionele – zelfs spirituele – ervaringen. Waar het om gaat is dat ze niet probeerden om activiteit van ervaring te scheiden. Op deze manier sluiten ze, althans in een retrospectieve interpretatie, ook aan bij de hedendaagse psychologische attitude. Net als de ANALYTISCHE PSYCHOLOGIE en de PSYCHOANALYSE in hun tijd,

kan de alchemie beschouwd worden als een subversieve en ondergrondse beweging: haar levendige en aardse voorstellingen vormden een contrast met de gestileerde en seksloze expressie van het middeleeuwse christendom, zoals de psychoanalyse de victoriaanse preutsheid en zelfingenomenheid schokte.

Voor zover we kunnen nagaan hadden de alchemisten uit de vijftiende en zestiende eeuw twee met elkaar samenhangende doelen voor ogen: (a) de verandering of transformatie van onedele materialen in iets waardevollers – vaak heeft men het dan over goud, of een universeel elixir, of over de steen der wijzen; (b) de verandering van onedele materie in GEEST; kortom, de bevrijding van de ZIEL. Omgekeerd trachtte de alchemist om wat er in de eigen ziel aanwezig was, te vertalen in materiële vorm – onbewuste projecties die aan zijn behoefte beantwoordden. Deze verschillende doelen mogen beschouwd worden als METAFOREN voor psychologische groei en ontwikkeling.

De alchemist koos zijn elementen altijd zorgvuldig op grond van een schema dat in termen van TEGENSTELLINGEN was georganiseerd; dit omdat de aantrekking van tegenstellingen leidde tot een mogelijke vereniging en uiteindelijk tot het voortbrengen van een nieuwe substantie, die uit de originele substanties ontstond, maar tegelijk anders was. De nieuwe substantie kwam dan, nadat men ze vele malen en op veel verschillende manieren chemisch had gecombineerd en geregenereerd, als zuiver te voorschijn. Dat zo'n substantie van nature niet lijkt te bestaan, heeft Jung ertoe aangezet de alchemie te beschouwen vanuit een symbolisch oogpunt, in plaats van haar te zien als een inmiddels gediskwalificeerde pseudo-wetenschap (zie SYMBOOL).

Deze laatste overweging is vooral van belang in verband met alchemistische geschriften. Daarin zien we, net als in onze DROMEN, de verschillende elementen weergegeven als personen of als dieren; de zogenaamde 'chemische' processen (alchemie was namelijk ook de voorloper van de moderne chemie) kunnen we zien afgebeeld in de vorm van geslachtsgemeenschap of andere lichamelijke manifestaties. De combinatie van twee elementen kan bijvoorbeeld worden weergegeven door mannelijke en vrouwelijke figuren die seksueel contact hebben, een baby voortbrengen, als een HERMAFRODIET samengaan, of ANDROGYN worden. Mannelijk en vrouwelijk kwam de alchemisten voor als de meest fundamentele der tegenstel-

lingen (of, beter gezegd, als de meest fundamentele weergave van het bestaan van psychologische tegenstellingen). Omdat het product van gemeenschap een nieuw wezen is, wel voortgekomen uit, maar ook verschillend van zijn ouders, kunnen we hieraan zien dat menselijke wezens en hun ontwikkeling *symbolisch* worden gebruikt om te verwijzen naar innerlijke psychische processen en naar de manier waarop een individuele persoonlijkheid zich ontwikkelt.

Men moet echter niet denken dat de interpersoonlijke factor verwaarloosd wordt. De alchemist (doorgaans een man) werkte samen met iemand anders (soms in werkelijkheid, soms als een fantasiefiguur), naar wie verwezen werd als *soror mystica* of mystieke zuster (zie ANIMA). De rol van de ‘ander’ bij psychologische verandering is vandaag de dag welbekend – Lacans ‘stade du miroir’ (1949) en Winnicotts nadruk op de rol van de moeder als spiegel voor het gevoel van integriteit en waarde van het kind (1967), zijn maar twee voorbeelden hiervan. De alchemie overstijgt dus de tweedeling interpersoonlijk/intrapsychisch en is een METAFOOR die licht werpt op hoe een relatie met een ander innerlijke groei bevordert, en ook hoe intrapsychische processen voeding geven aan persoonlijke relaties.

De alchemie wordt een bruikbare metafoor voor de relatie tussen ANALYTICUS EN PATIËNT. Jungs nadruk op het dialectische proces en op het thema van wederzijdse transformatie wordt duidelijk aan de hand van de alchemie (GW 16 / VW 3, *Psychologie van de overdracht*). In de overdracht staat de analyticus niet alleen als persoon in relatie met de patiënt, maar ook als projectie van een innerlijke inhoud – een ouder, een probleem, of nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden. De taak van de ANALYSE is de ‘ziel’ (bijvoorbeeld nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden) uit zijn materiële gevangenis (de NEUROSE) te bevrijden; wat de moderne psychotherapeut ziet in zijn patiënt aan menselijke psychologie, zag de alchemist in chemische vorm. ‘Persoonlijkheid is een specifieke combinatie van dicht somber lood met brandbaar agressief zwavel met bitter wijs zout met vluchtig ontwijkend kwik’ (Hillman, 1975, p. 186).

Het conceptuele hart van de alchemie is het onderscheid tussen PSYCHE en materie. De mate waarin van psychologische factoren als BETEKENIS, doelgerichtheid en emotie gezegd kan worden dat zij in de natuurlijke, fysieke wereld werkzaam zijn, heeft te maken met de analyse van projecties, en verschilt met de context (zie PSYCHOÏDE ONBEWUSTE; SYNCHRONICITEIT; UNUS

MUNDUS). Jungs belangstelling voor alchemie komt sommigen misschien bedenkelijk voor, of zelfs schandelijk, en dat hij alchemie in verband brengt met een klinisch sleutelbegrip als overdracht, is voor hen onbegrijpelijk. Nog afgezien van het feit dat Jung enige emotionele steun ontleent aan een gevoel van broederschap met de alchemisten, stelt de alchemie hem niettemin in staat psychologische groei en verandering, psychologische behandeling en de vraag van psychologische alomtegenwoordigheid in de natuur te overzien vanuit een enkel, maar flexibel gezichtspunt dat buiten zowel de medische discipline als de RELIGIE ligt.

Jungs publicaties zijn gekruid met verwijzingen naar de alchemie, en hier volgt een korte verklarende woordenlijst, samen met aanwijzingen met betrekking tot de implicaties van sommige termen.

Adept: De alchemist, zijn bewuste deelname in het werk, derhalve symbolisch voor ego en voor analyticus.

Coniunctio: Het paren in het *vas* (zie onder) van de ongelijke elementen die daar aanvankelijk in zijn samengevoegd. Als men de metafoor van de alchemie op de analyse toepast, kunnen er verschillende soorten *CONIUNCTIO* worden opgemerkt.

(a) De bewuste werkrelatie die zich ontwikkelt tussen de analyticus en zijn analytische ‘tegendeel’, de patiënt; de ontwikkeling van een gemeenschappelijk doel voor de analyse.

(b) De *coniunctio* tussen het BEWUSTZIJN van de patiënt en diens onbewuste als hij zichzelf meer gewaarwordt.

(c) Hetzelfde proces binnen de analyticus.

(d) De groeiende integratie binnen het onbewuste van de patiënt van de strijdende en botsende neigingen die daar worden aangetroffen.

(e) Hetzelfde proces binnen de analyticus.

(f) De geleidelijke samensmelting tussen dat wat geheel zinnelijk of materieel was met dat wat geheel spiritueel was, om tot een minder eenzijdige positie te komen.

Fermentatio: Stadium in het alchemistische proces; een brouwen van de elementen. In de analyse is het de evolutie van de overdracht-tegenoverdracht.

Hierogamos: Letterlijk ‘heilig huwelijk’. Speciale vorm van *coniunctio* waarin de nadruk wordt gelegd op zowel ‘heilig’ als ‘huwelijk’; vandaar een vereniging van het spirituele en het lichamelijke. In het christendom van

Augustinus zegt men dat er een *hierosgamos* bestaat tussen Christus en zijn Kerk, tot verwezenlijking gebracht op het huwelijksbed van het kruis.

Impregnatio: Stadium in het alchemistische proces; de ziel wordt bevrijd van zijn lichamelijke (materiële) gevangenis en vaart ten hemel. In de analyse: veranderingen in de patiënt, mogelijk de ontluiking van een 'nieuwe mens'.

Lapis: De steen der wijzen, het doel van de alchemist. Soms beschouwden zelfs alchemisten de steen als een metafoor voor het doel. Vandaar dat met *lapis* zelfrealisatie en INDIVIDUATIE worden bedoeld.

Nigredo: Stadium in het alchemistische proces; het donker worden van de elementen dat doet vermoeden dat er iets van belang gaat plaatsvinden. In de analyse kan dat de vorm aannemen van een depressie juist voorafgaande aan verandering, of het einde van de aanvankelijke wittebroodsweken. In het algemeen verwijst het naar de confrontatie met de SCHADUW.

Mercurius: Het vermogen van de god om ontelbare vormen aan te nemen en toch dezelfde te blijven is precies wat nodig is voor psychologische verandering. In de analyse wordt hij door Jung beschreven als 'de derde partij in het verbond', en zijn dolmakende en duivelse kant wordt gecompenseerd door zijn neiging tot transformeren (GW 16, par. 384 / VW 3, p. 154v). Voor alchemisten was het belang van *Mercurius* gelegen in het feit dat hij tegelijkertijd slecht, snood, stinkend én goddelijk was, de god van openbaring en INITIATIE – een personificatie van de *coniunctio* (zie BEDRIEGER).

Mortificatio: Stadium in het alchemistische proces; de originele elementen zijn 'dood', ze bestaan niet meer in hun originele vorm. In de analyse: symptomen kunnen een nieuwe betekenis krijgen en de analytische relatie kan een ommekeer brengen.

Opus: Het alchemistische proces en werk. Ook levenswerk, dat wil zeggen INDIVIDUATIE.

Prima materia (massa confusa): De originele elementen in een toestand van chaos.

Putrefactio: Stadium in het alchemistische proces; een damp wordt afgegeven door de elementen in verval, wat een voorbode is van transformatie.

Soror: Een werkelijke of symbolische figuur waarmee de adept een relatie heeft. In de analyse nemen patiënt en analyticus deze rollen aan.

Transmutatie van elementen: De in de alchemie centrale idee dat elementen getransformeerd kunnen worden en een nieuw product kunnen voortbrengen. Zie ENERGIE.

Vas: Alchemistisch vat. In de analyse verwijst het naar de omvattende aspecten van de analytische relatie.

ambivalentie

Jung gebruikt deze term, die door Bleuler is geïntroduceerd (zie *PSYCHO-ANALYSE*), op een aantal manieren die hierna worden behandeld en toege-licht.

(1) Als verwijzing naar een mengeling van positieve en negatieve gevoelens voor dezelfde entiteit (een persoon, beeld, idee, deel van het zelf). Deze gevoelens ontspruiten aan dezelfde wortel en niet aan een mengsel van eigenschappen van de persoon op wie ze zijn gericht. Bijvoorbeeld: ambivalentie van het jonge kind jegens de moeder vindt zijn oorzaak in het bestaan van het vermogen van het kind om lief te hebben en te haten, en niet in karaktertrekken van de moeder die haat of liefde oproepen (hoewel deze ongetwijfeld de ambivalentie zouden versterken). Jung gebruikt het begrip ‘ambivalentie’ vaak in de betekenis van ‘bivalentie’; hij gaat duidelijk uit van positieve en negatieve polariteiten. Dit weerspiegelt de neiging in zijn denken om een steeds grotere samenhang te zien ontstaan uit de mengeling van klaarblijkelijk ongelijke psychische elementen. (Zie *DEPRESSIEVE POSITIE; TEGENSTELLINGEN*).

(2) Soms mag het aantal tegenstrijdige gevoelens groter zijn dan twee. Dan geeft Jungs gebruik van de term een andere (misschien de andere) kant weer van zijn bespiegeling op psychologisch gebied: belangstelling voor de verbroekeling, veelvormigheid en beweeglijkheid van de psyche. Ambivalentie is dan een soort menselijke gesteldheid.

(3) Volgens Jung draagt elke positie zijn eigen ontkenning met zich mee, en ambivalentie beschrijft dit fenomeen. Bijvoorbeeld: psychische *ENERGIE*, die in theorie neutraal is, kan als potentieel ambivalent worden beschouwd; ze dient het leven immers evenzeer als de dood. In de eerste levenshelft streeft de psychische energie groei na; in de tweede levenshelft is ze gericht op een ander doel (*GW* 5, par. 681 / *VW* 8, p. 311v). Zie *DOODSDRIFT; LEVENSTADIA*).

(4) Ambivalentie is een onvermijdelijk gegeven met betrekking tot oude-*rimago's* (zie *GROTE MOEDER; IMAGO*) en archetypische voorstellingen in het algemeen (zie *ARCHETYPE*).

(5) Ambivalentie is een tegenwoordigheid in de wereld: ‘de krachten van